

HOSPODÁŘSTVÍ – EKONOMICKÉ SYSTÉMY (Economic Systems)

Ekonomická antropologie nazírá různé způsoby hospodářství, tj. různé ekonomiky, z porovnávacího či srovnávacího hlediska (komparativní perspektiva).

Ekonomie. Ekonomii dané populace (soubor lidských jedinců žijících na určitém území po určitou dobu) představuje její systém výroby (produkce), rozdělování (distribuce) a spotřeby (konsumpce) daných zdrojů (prostředků živobytí). *Ekonomie* pak studuje takové systémy. (Poznámka: ekonomie=věda o nejobecnějších souvislostech v hospodářském životě společnosti viděné v jejich celku; obecně hospodaření).

Srovnávací ekonomie (komparativní ekonomie) jako věda zkoumá hospodářské systémy v různých (rozmanitých a různorodých) společnostech. Je to poslední vědní odvětví k němuž antropologové přispěli nejvíce.

Ekonomové se zaměřují především na moderní národní státy a na kapitalistické systémy, resp. na kapitalismus jako takový. Na antropology pak zůstalo rozšířit ekonomii o získávání a shromažďování údajů či sběr dat o předprůmyslových čili neindustriálních společnostech.

Ekonomičtí antropologové se zaměřují na dvě základní otázky, které stojí v popředí jejich zájmu:

- 1) jak jsou výroba (produkce), rozdělování (distribuce) a spotřeba (konsumpce) organizovány v různých společnostech? (konsum=spotřeba věcí běžně potřebných k živobytí; konsumpce=užívání spotřebních předmětů k uspokojování potřeb jednotlivce a potřeb společnosti);
- 2) co motivuje lidi různých společností k výrobě (produkce), rozdělování, výměně či směně a obchodu (distribuce), a ke spotřebě (konsumpce)? (motivace=dynamicky uspořádaný soubor vnitřních faktorů či činitelů, které ve formě aktuálních nebo trvalých pohnutek k chování či jednání podněcují člověka k činnosti a tuto činnost

usměrňují). Zde se nezaměřujeme na systémy chování, ale na jednotlivce (individua), kteří se na těchto systémech účastní. Antropologové nazírají a zkoumají jak hospodářství, tj. ekonomické systémy, tak motivace lidí napříč kulturami (transkulturální perspektiva). Motivace jako takové jsou záležitostí psychologie, ale motivace byly rovněž předmětem zájmu ekonomů a antropologů. Američtí ekonomové vycházeli z předpokladu, že výrobci (producenti), obchodníci (distributoři) se rozhodují racionálně podle zisku (profit), což je jejich základním motivem (pohnutka a popud k vědomému jednání), a to stejně tak jako spotřebitelé (konzumenti), když při nákupu si prohlíží zboží a hledají či shánějí nejvýhodnější cenu. Ovšem antropologové vědí, že motivace lidí jedné kultury nemusí být nutně tytéž jako motivace lidí kultury jiné, odlišné. Srovnáme tedy motivace, přesvědčení a hodnoty, které utvářejí či formují osobnost, a jsou i příčinou toho, že jednotlivci (individua) se v různých kulturách chovají a jednají jinak, resp. různě.

EKONOMIZACE A MAXIMALIZACE (Economizing and Maximization)

(ekonomizace=dobré a úsporné hospodaření, hospodárné využívání zdrojů, hospodárnost, spořivost, šetrnost, zhospodárnění;
maximalizace=vystupňování, zvětšení na nejvyšší míru, snaha o prosazení nejvyšších a nejlepších požadavků apod.)

Ačkoliv antropologové vědí, že motivace ziskem není univerzální, tj. není vždy, všude a u všech, předpoklad (premise), že všichni jedinci se snaží maximalizovat svůj zisk, je základem světového kapitalistického hospodářství, tj. ekonomie kapitalismu, a je současně základem všech ekonomických teorií Západu (zisk=čili profit, výdělek, užitek, prospěch). Ve skutečnosti podstata a předmět ekonomie je často vymezován (definice) jako **ekonomizace** nebo racionální rozdělování (alokace) zdrojů nebo daných omezených prostředků k volitelným řešením či využitím různých možností (alternativa).

Co to znamená?

Klasická ekonomická teorie předpokládá, že na jedné straně naše potřeby jsou nekonečné a na straně druhé, že naše zdroje jsou omezené. Protože prostředky k uspokojení našich potřeb jsou rovněž omezené, lidé musí vybírat a volit z toho, co je k mání, resp. co je k dispozici. Musí se rozhodovat jak tyto omezené zdroje využívat – co do vloženého času, vynaložené práce, peněz a kapitálu. Západní ekonomové předpokládají, že když lidé srovnají či porovnají všechny možnosti (komparace a konfrontace), mají vždy sklon k tomu (tendence), že si vyberou takovou možnost, která slibuje nejvyšší možnou míru zisku (maximalizace profitu).

Myšlenka (idea), že jednotlivci maximalizují profit, tj. snaží se vystupňovat své úsilí o zisk co možná největší, je základ klasické ekonomické teorie 19. století a drží se jí i mnoho současných ekonomů. Ovšem někteří ekonomové dnes zjišťují, že jedinci ze západních kultur, ale i jinde, mohou být motivováni snahou dosáhnout ještě jiných cílů. (Srv. motivace=dynamicky uspořádaný soubor vnitřních faktorů, které ve formě aktuálních nebo trvalých pohnutek či popudů k chování a jednání podněcují člověka k činnosti a tuto činnost usměrňují). V závislosti na společnosti a dané situaci se lidé mohou snažit a pokoušet maximalizovat nejen zisk, ale např. i zdraví, prestiž, rozkoš, radost a zábavu, pohodlí (komfort) nebo společenský soulad či harmonii. Jednotlivci si mohou přát či mohou chtít uskutečňovat své osobní cíle nebo rodinné touhy a přání, ctižádost (ambice) nebo cíle společenské skupiny ke které patří.

ALTERNATIVNÍ CÍLE (Alternative Ends)

(alternativní=založený na jiné, např. netradiční možnosti, nabízející a poskytující takovou možnost; alternativa=možnost volby mezi dvěma či více způsoby řešení, volitelný způsob řešení, v prostém významu „možnost“)

K čemu nebo na co používají lidé různých společností své omezené zdroje?

Na celém světě lidé věnují svůj čas a energii, aby si vytvořili určitý základ pro **přežití** (zdroj nejnütnějšího živobytí, existenční minimum, subsistenční fond; fond=soubor prostředků věnovaných určitému účelu). Jinými slovy, lidé musí pracovat, aby se uživili, aby mohli jíst a nahradili kalorie, které spotřebovali při každodenních činnostech. Lidé rovněž museli investovat do určitých **záložních fondů** (náhradní, vratné). Museli udržovat své nářadí a náčiní, čili techniku a jiné věci, které byly podstatné a potřebné pro výrobu a tvorbu. Když se zlomila motyka nebo polámal pluh, museli je opravit nebo nahradit novými. Museli si rovněž obstarávat, udržovat a obměňovat jiné věci, které jsou potřebné pro běžný, každodenní život, jako je oděv, šaty a boty (oblečení či ošacení a obutí) a přiměřený úkryt („střecha nad hlavou“). Lidé všude musí též investovat do **sociálního fondu**. Musí totiž pomáhat i svým přátelům a blízkým, svým příbuzným a příbuzným z manželovy nebo manželčiny strany, a navíc – zejména ve společnostech se státním zřízením – i sousedům a jiným. Je vhodné rozlišovat mezi sociálním fondem a **ceremoniálním fondem**. Poslední pojem či termín se vztahuje k výdajům na různé slavnosti (ceremonie) a obřady (rituály). Připravit např. vícedenní slavnosti (festival) k nějakému svátku, resp. ke slávě a poctě někoho, např. významného předka, dozajista vyžaduje mnoho času a výdajů, resp. materiálních obětí. Občané státu musí rovněž rozdělit své omezené zdroje a vyčlenit **fond na renty**. Obvykle se rentou rozumí platba za používání majetku. Ovšem *fond rent* (orig. „rent fond“) má širší význam: vztahuje se ke zdrojům, které lidé musí povinně splácet jednotlivcům nebo nějaké kanceláři či agentuře, která je politicky nebo ekonomicky nadřazená.

(Poznámka: fond=základ, zásoba, rezerva, základní jmění, finanční prostředky, kapitál, hotovost, peníze: soubor prostředků věnovaných nějakému účelu; renta=pravidelný důchod plynoucí ze soukromého vlastnictví kapitálu, majetku, půdy; důchod nezískaný prací a peníze z něj plynoucí). Nájemci či pachtýři například platí rentu nebo dávají část své produkce statkářům, resp. majitelům půdy, stejně jako sedláci či rolníci za feudalismu. (Poznámka: orig.“ tenant farmers and sharescoppers=američtí pachtýři odvádějící pachtovné v naturáliích).

Venkovští drobní sedláci čili **malorolníci** jsou zemědělci, kteří pracují v malém měřítku na malé výměře půdy (zemědělská malovýroba) a žijí ve státech s břemenem závazků k rentovému fondu (obligace). Vyrábějí jednak pro sebe a jednak na prodej. Všichni takoví malorolníci mají dvě věci společné: 1) žijí ve společnostech se státní organizací a 2) vyrábějí či produkují potraviny bez moderních technologií jaké používá soudobá zemědělská velkovýroba a obchod (agrotechnika a agrobyznys), jako jsou: zúrodnování chemickými hnojivy, traktory, kombajny, práškovací letadla apod.

Kromě toho, že museli platit rentu majiteli půdy, resp. statkářům, vesničtí malorolníci museli plnit závazky vládnoucím strukturám, tj. platit daně formou peněz, výrobků čili v naturáliích nebo prací. Fond renty (viz Poznámka) není pro vesnické malorolníky pouze nějaký doplňkový závazek navíc (additivní obligace). Často se stává jejich prvořadou a nevyhnutelnou povinností. Mnohdy, aby splnili své závazky a zaplatili daně, musí se uskrovnovat a musí šetřit i na vlastním jídle. Požadavky společensky nadřazeného panstva mohou značně odčerpávat zdroje na živobytí, dokonce i na nejnutnější přežití, splácení dluhů, natož fondy na slavnosti apod.

Společenské a obřadní (ceremoniální) fondy představují nové funkce ve státní organizaci.

Mnoho dřevních států využívalo slavnosti a obřady jako příležitost právě k vybírání poplatků. V království *Merina* na Madagaskaru, společenská vymezení a omezení (cirkumskripce), resp. podmínky, které kdysi byly čistě společenské a rituální, se posléze či záhy staly jakýmsi trikem pro vybírání daní a provádění sčítání lidu, tj. censu (census=odhad jmění prováděný jednou za čas a spojený se zjišťováním věku, bydliště a stavu). V dobových podmínkách předstátních společností byly rituální slavnosti malé, resp. byly prováděny v malém měřítku. A sjednocovaly chlapce, mladíky, mladé muže, ostatní členy rodiny a domácnosti a blízké příbuzné z otcovy i matčiny strany. To stvrzovalo spřízněnost mezi mladými muži, obvykle příslušníky otcovy skupiny a matčiných příbuzných. Když ovšem v *Merinu* vzniklo již státní zřízení, král vytvořil taková omezení a jen takové podmínky na kterých má stát zájem. Každým sedmým rokem se konala obřízka chlapců (circumcise=obřízka, tj. odstranění předkožky penisu, mužského pohlavního údu). Jejich sponzoři, něco jako kmotři (ochránci, patroni, zaštit'ovatelé, ručitelé,

garanti) platili předepsaný a stanovený poplatek státním úředníkům (jednotný peníz). Vybrané mince se odpočítávaly a zaznamenávaly zářezy na vrubovku, aby byl získán census chlapců, kteří se narodili během tohoto sedmiletého cyklu (census=sčítání lidu, odhad majetku se zjištěním věku, pohlaví a stavu).

Motivace jsou různé a od společnosti ke společnosti se mění, kolísají (variací), ale lidé často ani nemají na vybranou jak rozdělit či jak si rozvrhnout zdroje živobytí (srv. motivace=dynamicky uspořádaný soubor vnitřních faktorů, které ve formě aktuálních či trvalých pohnutek k chování a jednání podněcují člověka k činnosti u tuto činnost usměřují). V důsledku nutnosti a závazné povinnosti platit rentu (zejména pachtovné), vesničtí malorolníci museli rozdělit své omezené prostředky i na účely či cíle, které nejsou jejich, ale vládních představitelů či státních úředníků. A tak i ve společnostech, kde existuje motiv zisku, je lidem v racionální maximalizaci svých vlastních zájmů často zabraňováno vnějšími faktory, které stojí zcela mimo jejich kontrolu.

PRODUKCE (Production)

(produkce=výroba a tvorba určitých předmětů či statků)

Strategie adaptace (dlouhodobý rámcový program a plánovitě přizpůsobování se), tak jak byly diskutovány v Kapitole „Cultural Change and Adaptation“ jsou založeny na systému či způsobu výroby a tvorby, který v dané společnosti převažuje.

Produkce i uvnitř nějaké adaptivní strategie se různí a kolísá (varíruje) v závislosti na konkrétním životním prostředí. Tak například: společenská organizace způsobu lovu a sběru – individuální lov vs. lov kolektivní – závisí především na tom, zda lovenou zvěř jsou osamocené kusy nebo zvířata žijící a pohybující se ve stádech. Sběr je obvykle více individuální než lov, tj. více záležitostí jednotlivců. Lidé mohou lovit ryby buď samostatně nebo z lodi s posádkou.

ORGANIZACE V PŘEDINDUSTRIÁLNÍCH POPULACÍCH (Organization in Nonindustrial Populations)

I když sama podstata a určitý způsob dělby práce podle věku a pohlaví je kulturně univerzální (existuje v nějaké formě vždy, všude a pro všechny), konkrétní a specifické úkoly či činnosti určené každému pohlaví (tj. pro muže a ženy) a lidem různého věku či věkových kategorií jsou různé, rozdílné a různorodé (varírují).

Někteří primitivní pěstitelé v jednoduchém zahradničení (hortikultura) přisuzují větší, důležitější a významnější úlohu při prvovýrobě potravin ženám (produktivní role), jiní naopak považují za prvořadou, základní či nejdůležitější (primární) mužskou práci.

Podobně u pastevců (pastoralismus) muži obvykle pečují o velká zvířata, ale v některých kulturách se ženy věnují převážně dojení. Práce prováděné společně v kolektivu (týmová práce) v některých zemědělsky pěstitelských společnostech (agrikultura) jsou charakteristické malými či menšími skupinami nebo jedinci pracujícími po dlouhé časové úseky v různých skupinách.

U kmene *Betsileo* na Madagaskaru existují při pěstování (kultivace) rýže, tj. při sázení, přesazování a sklizni, dva kroky či stupně týmové práce. Velikost pracovního týmu kolísá podle velikosti rýžových políček. Jak sazba, tak sklizeň se vyznačují tradiční dělbou práce podle pohlaví a věku, což je dobře známo u všech *Betsileo*, a beze změny se opakuje po generace (stereotyp). První pracovní činností při sadbě je ušlapání či udusání a poté zavodnění či zaplavení udusané půdy, což provádějí mladí muži, kteří sem naváděli dobytek, aby promísil zeminu s vodou. Když mladí, kteří promísili a udusali půdu, pole opustili, nastoupili starší muži. Ti svými rýči či nářadím podobným rýčům, rozrušili a zkypřili hroudy, které tam zanechal dobytek. Mezitím, majitel (vlastník, držitel) políčka a jiní dospělí vytrhali semenáče i s kořeny (rostliny vyrostlé ze semene) a přenesli je na pole. Ženy pak semenáče rýže vysadily. V době sklizně – o čtyři pět měsíců později – mladí muži stonky rýže odřezávali. Mladé ženy je přenášely k čištění mimo pole. Starší ženy je pak urovnávaly do kupek či hromádek. Nejstarší muži i ženy pak stavěli stohy, které udupávali, pečovali či slisovali. Mladí muži rýži vymlátili tak, že tloukli stvolý o kámen, aby oddělili zrno. Starší muži pak ještě

roztloukali a drtili stvolky, aby si byli jisti, že všechna zrna vypadla a nic nepřišlo na zmar.

Všechny další úkony při kultivaci rýže u kmene *Betsileo* prováděli vlastníci či majitelé půdy a jejich bezprostřední příbuzní a blízké rodiny. Muži budovali, udržovali a opravovali zavodňovací a odvodňovací systémy a hliněné stěny či zídky, které oddělovaly jeden pozemek či políčko od druhého. Muži rovněž obdělávali půdu rýči nebo k orbě používali pluh. Všichni členové domácnosti pomáhali i při plení, tj. zbavovali rýžová políčka plevelu.

V kterékoliv kultuře se ovšem organizace výroby a tvorby užitečných věcí, zejména výroby potravin (produkce), může v průběhu času měnit.

U kmene *Betsileo* se kolektivní práce k udržování zavodňovací sítě již nevyužívají. Každý muž totiž čistí a udržuje jen ten úsek kanálů, který zavodňuje a odvodňuje jeho vlastní pole či políčka. Zavlažovací či zavodňovací kanály jako vyhloubené příkopy začínají na kamenných hrázích, které jsou budovány či vystavěny napříč mělkých proudů či toků řek a říček. Kanály, které protékají na velké vzdálenosti, zavlažují pole jako asi 30 lidí. Tyto systémy byly původně vystavěny a opravovány celými skupinami lidí, které byly organizovány politickými úředníky. Nyní ovšem, jsou udržovány individuálně, bez využití týmové práce a bez politického čili mocenského řízení a dohledu (regulace).

ZPŮSOBY A PROSTŘEDKY VÝROBY (Means of Production)

V předprůmyslových (nonindustriálních) společnostech existuje mnohem užší a těsnější (intimní) vztah mezi pracujícím člověkem a výrobními prostředky než je tomu v průmyslových státech či industriálních společnostech.

Výrobní prostředky neboli **faktory výroby** jsou především: **půda, práce a kapitál.**

ÚZEMÍ – TERRITORIUM (Territory)

U lovců a sběračů je vazba mezi lidmi a zemí (či nějakou konkrétní oblastí) mnohem menší, méně stálá a trvalá než u přímých výrobců potravy, tj. zemědělců.

Ačkoliv mnoho tlup sice obývá nějakou oblast, ale hranice takového území nejsou nějak vyznačeny, a proto je vlastně ani nelze nějak narušit. Lovcův hmotný zájem na loveném zvířeti, které je stopováno, štváno a dostiženo nebo zasaženo oštěpem či šípem, je mnohem důležitější než konkrétní místo, kde nakonec padne. Každý člověk má právo využívat území (teritorium) tlupy v níž narodil nebo je s ní spojen nějakou vazbou či poutem jako je příbuzenství, sňatek nebo i např. „příbuzenství fiktivní“.

V oblasti *Botswana* na jihu Afriky činnost žen kmene !Kung San poskytuje či přináší více než 1/3 celkového objemu potravy. Ženy obvykle využívají ke sběru zcela určitý úsek krajiny, kde rostou keře s jedlými bobulemi. Ovšem, když žena změní tlupu, okamžitě získá novou či nově vymezenou oblast sběru.

U výrobců potravy (produktivní hospodářství) se výrobní prostředky (půda, práce a kapitál) rovněž získávají prostřednictvím příbuzenství a sňatky. U předprůmyslových výrobců potravy (nonindustriální producenti) jsou běžné, přirozené a normálně fungující rody či rodové skupiny, jejichž příslušníky tvoří potomci zakladatele rodu, kteří sdílejí i území (teritorium) rodové skupiny a společné zdroje živobytí. Pokud je adaptivní strategie založena na jednoduchém zahradničení (hortikultura), nemovitosti či pozemkový majetek představují jednak „zahrady“, ale i ladem ležící půda pro následné obdělání a pěstování užitkových plodin.

Pastevci (pastoralismus) zase jako příslušníci rodu mají k dispozici přírůstek zvířat, aby si mohli založit vlastní stáda, získat vlastní pastviny, půdu pro zahradničení a jiné prostředky produkce.

Ve společnostech se státním zřízením (státy) jsou výrobní prostředky rozděleny nerovnoměrně. Společenské rozvrstvení (stratifikace) vede k existenci renty (implikace).

(Poznámka: renta=pravidelný důchod plynoucí ze soukromého vlastnictví, kapitálu, půdy, majetku; důchod nezískaný prací a peníze z něj plynoucí; pozemková renta=ekonomická realizace monopolu

strany nabídky na trhu půdy: protože je kvantitativně omezená a nereprodukovatelná, nabídka je fixní.)

U lidu *Betsileo* ovšem ani po dvou stoletích života společnosti v národních státech (nation-states), přesto kmény hrály významnou roli v rozdělování a přerozdělování půdy, i když se tato úloha výrazně zmenšovala. Dodnes půda je v držbě těch lidí, kteří mají společného děda, tzn. je ve společném vlastnictví. Každý z kmene *Betsileo* má právně podloženou (legální) možnost, zákonné právo, v kterékoliv době toto společné držení či spoluvlastnictví (kondominium čili kondominát) ukončit a přihlásit či dát zapsat (registrace) rýžová pole jako své soukromé vlastnictví, které tedy může sám prodat. Ovšem, lidé kmene *Betsileo* často ani nemají odvahu nebo se snadno nechají odradit od prodeje rýžových polí někomu cizímu, resp. zájemci mimo vlastní rod. Když takoví lidé pole prodat chtějí a současně mají ke svému rodu dobré vztahy, pak musí pole prodat partnerovi či příslušníku svého rodu či rodové skupiny.

PRÁCE, TECHNOLOGIE, ZNALOSTI A DOVEDNOSTI, SPECIALIZACE

(Labor, Technology, Technical Knowledge and Specialization)

(Poznámka: práce zde především jako námaha, úsilí, dlouhodobá, namáhavá a usilovná činnost)

Podobně jako půda i práce, resp. pracovní síla, je výrobní prostředek. V předprůmyslových (nonindustriálních) společnostech je dosažitelnost, vlastnictví výrobních prostředků a jejich růst, jako je půda a pracovní síla, především záležitostí společenských vazeb a pout, jako je příbuzenství, sňatky a rodová příslušnost.

Vzájemná podpora a pomoc při výrobě je pouze jedna stránka (aspekt) vývoje společenských vztahů, které se projevují i při mnoha jiných příležitostech.

Předprůmyslové společnosti se ve srovnání s průmyslovými čili industriálními státy výrazně liší co se týká jiných prostředků a způsobů výroby, jinou technologií (technologie=výrobní metody a způsoby zpracování surovin apod., souhrn způsobů výroby v určitém výrobním procesu).

V tlupách a kmenech je rukodělný způsob výroby často spojen s dělbou práce podle pohlaví, věku a dovedností. Ženy mohou příst a tkát nebo plést košíky a muži zase vytvářet a vyrábět keramiku či nádoby, hrnce apod., ale i naopak. Většina lidí určitého věku a stejného pohlaví společně sdílí, resp. mají stejné nebo podobné technické znalosti a dovednosti, které právě souvisí s jejich pohlavím a věkem. Jestliže například vdané ženy obvykle splétají košíky, pak je na bíledni, že většina vdaných žen ví, jak se košíky dělají.

Ani technologie, ani teoretické znalosti a praktické dovednosti nejsou v kmenech tak specializované, jako ve společnostech se státním zřízením (specializace=zaměření, zúžení nějaké činnosti, oboru jen na určitý úsek spojený s učením a zdokonalováním).

Ovšem u některých kmenových společností se již specializace prosadila. U kmene *Yanomami*, ve Venezuele a Brazílii, například existují jakési vesnické manufaktury, kde v jedné vesnici se vyrábí hliněné nádoby či hrnce, a v jiné vesnici zase jen závěsné sítě na spaní. Nespecializují se ovšem takovým způsobem, jak by se dalo předpokládat či jak si jednoduše představujeme, totiž, že určité konkrétní suroviny se náhodou vyskytují v blízkosti té či oné dotyčné vesnice. Například hlína potřebná a vhodná ke zhotovování hrnců je široko daleko k dispozici všude. Každý ví, jak udělat hrnec, ale ne každý to umí dobře.

Řemeslnická specializace pak odráží (reflexe) spíše společenské a politické okolnosti, než konkrétní přírodní prostředí.

Taková specializace podporuje především vzájemnou výměnu, tj. obchod, který je vždy prvním krokem k vytvoření spojení mezi cizími nebo i znepřátelenými vesnicemi (CHAGNON 1983/1992).

Specializace přispívá k míru, k mírovému soužití, i když sama o sobě jistě nezabrání válečným konfliktům mezi vesnicemi.

U domorodců na Trobriandských ostrovech v Jižním Pacifiku (Tichý oceán) MALINOWSKI (1922/1961) zjistil, že pouze ve dvou vesnicích z mnoha se zhotovovaly určité obřadní (ceremoniální) předměty, které hrály důležitou roli ve výměnném obchodu, resp. v obchodní síti celé oblasti či regionu, známé jako tzv. *kula ring*. Stejně jako u kmene *Yanomami* taková specializace neměla vůbec nic společného s výskytem surovin. Nevíme, jak taková specializace začala a proč vznikla, ale víme že přetrvala v systému výměnného

obchodu *kula ring*, který spojoval různé či jednotlivé vesnice a ostrovy ve společnou obchodní síť.

ODCIZENÍ A ODOSOBNĚNÍ V INDUSTRIÁLNÍCH EKONOMIÍCH (Alienation and Impersonality in Industrial Economies)

Jaké jsou nejvýraznější, nejvýznamnější, nejdůležitější a nejpodstatnější rozdíly a protiklady (kontrasty) mezi průmyslovými a přeprůmyslovými způsoby výroby či hospodaření (industriální vs. nonindustriální ekonomiky)?

Jestliže tovární dělník spíše než pro vlastní potřebu a užitek vyrábí především na prodej a pro zisk zaměstnavatele (resp. nevyrábí přímo pro sebe, ale pro zaměstnavatele), může mít pocit odcizení od věci, které dělá. Takové odcizení znamená, že tovární dělníci, tj. výrobci, již nepocítují nějakou výraznější hrdost a pýchu na svou práci nebo pocit osobního ztotožnění a sepětí se svými výrobky. (Poznámka: viz např. historie vystěhovalců a přistěhovalců do Severní Ameriky v 19. stol. n.l., např. Vilhelm MORGERG: Vystěhovalci I. a II. (čes. vyd. Svoboda, Praha, 1976).

V předprůmyslových (nonindustriálních) společnostech lidé vidí svou práci od začátku až do konce, vidí její smysl, mají tedy dobrý pocit smysluplnosti a vědomí vlastního významu a úspěchu ve výkonu a výsledku, uskutečnění svých cílů, resp. seberealizace, v plodech své práce.

V předprůmyslových společnostech ekonomické vztahy mezi spolupracovníky jsou jen jednou stránkou (aspekt) obecnějších společenských vztahů. Nejsou to jen jacíkoliv spolupracovníci, ale především rodinní příslušníci, příbuzní z manželovy/manželčiny strany nebo spoluúčastníci (celebranti) stejného rituálu.

V průmyslových státech, resp. industriálních národech, lidé obvykle nepracují spolu s příbuznými nebo se sousedy. I když spolupracovníci jsou přátelé, jejich osobní vztah vzniká a rozvíjí se obvykle až v průběhu společného zaměstnání, a nikoliv na základě dřívějších či předchozích přátelských svazků.

Průmysloví dělníci mají k výrobkům, tedy plodům své práce, ke spoluzaměstnancům i zaměstnavatelům tedy vztah odosobněný, tj.

neosobní a nezúčastněný. Svou práci prodávají za mzdu vyplácenou v hotovosti. Tu nedávají členům své **osobní skupiny**, jak se hned a ochotně děje v kmenech. V tlupách, kmenech a hodnotářských společnostech (náčelnictví) lidé pracují pro své příbuzné ke splnění cílů a potřeb vlastní rodiny nebo obce. Cíle majitele továrny se ale od cílů dělníků i spotřebitelů obvykle liší.

V průmyslových čili industriálních státech pak oblast hospodářství čili ekonomická sféra či doména stojí sama o sobě, nezávisle a odděleně od běžného společenského života. V předindustriálních společnostech naopak výrobní vztahy, rozdělování (distribuce) a spotřeba (konsumpce) jsou především **společenské vztahy**, které mají své **ekonomické stránky** (aspekty). Ekonomika tam není oddělená, samostatná věc (izolovaná separátní entita), nýbrž je pevně **zakotvena ve společnosti** a prolíná se celým společenským životem.

ROZDĚLOVÁNÍ, SMĚNA A VÝMĚNA (Distribution, Exchange)

Vedle studia výroby (produkce) napříč kulturami ekonomičtí antropologové zkoumají soustavy či systémy rozdělování, přerozdělování, směny a výměny (distribuce a redistribuce).

Karl POLANYI (1957) dal podnět k porovnávacímu studiu systémů směny (stimulace komparativních studií) a mnoho antropologů jej pak následovalo.

Ke studiu směny a výměny napříč kulturami (srovnávání a porovnávání různých kultur) POLANYI vymyslel či definoval celkem 3 principy či předměty zájmu (tj. základní obecné myšlenky z nichž lze odvozovat zvláštní zákonitosti):

- 1) **trh**, tržní princip či princip trhu (tržní hospodářství);
- 2) **redistribuce** (organizace směny a rozdělování produktů práce);
- 3) **reciprocita** (vzájemná výměna a vzájemnost spolupráce, zásada vzájemného poskytování stejných nebo obdobných výhod).

Tyto principy mohou být v jedné společnosti přítomny všechny současně, ale v tomto případě ovládají různé druhy transakcí, resp. ekonomických operací. V každé společnosti ale obvykle jeden princip převažuje (dominance).

Princip směny a výměny, který převládá čili dominuje, je jediný, který rozděljuje a přerozděljuje výrobní prostředky.

(Poznámka: alokace=kombinované využití různých faktorů k dosažení maximální hospodárnosti.)

Zhruba řečeno, princip tržního hospodářství převládá ve společnostech se státním zřízením, zejména pak ve státech průmyslových (industriálních). Přerozdělování je hlavním principem ve společnostech hodnotářských (náčelnictví) a vzájemná výměna (reciprocita) pak ve společnostech kmenových a v tlupách lovců a sběračů.

PRINCIP TRHU

(The Market Principle)

Princip tržního hospodářství převládá (dominuje) v nesocialistických průmyslových (industriálních) státech jako ekonomie světového kapitalismu.

(Poznámka: ekonomický systém a ním související systém vládní, založený na soukromém vlastnictví, svobodném podnikání a volném trhu pracovní síly: otevřená tržní společnost; u nás v ČR do r. 1945 a postupně obnoven od r. 1990.)

Trh ve Spojených státech fakticky zcela ovládá rozdělování (distribuce) výrobních prostředků: půdy, práce, přírodních zdrojů i kapitálu. „Tržní směnou, resp. trhem, se myslí organizovaný proces koupě a prodeje za peníze“ (DALTON 1967). Tržní směnou se věci kupují a prodávají za účelem co nejvíce zvýšit či zvětšit zisk (profit) a cenu (hodnota v penězích), což určuje a řídí **zákon nabídky a poptávky**), tzn., že věci stojí tím více, čím jsou vzácnější a čím více lidí je chce.

Pro princip tržní směny je charakteristické „smlouvání“ (smlouvy, ujednání, dohody, uzavírání obchodu, výhodný prodej/koupě apod.) Prodávající i kupující se snaží ze všech sil maximalizovat (co možná nejvíce zvětšit či vystupňovat na nejvyšší možnou míru) svůj zisk. Takové „smlouvání“ (obchodní smlouvy) již nevyžadují, aby se kupující a prodávající osobně setkali. Zákazníci, resp. spotřebitelé, „smlouvají“ vždy, když něco shánějí, hledají za nejvýhodnější cenu, obcházejí obchody nebo k rozhodování používají inzerci reklamy.

PŘEROZDĚLOVÁNÍ (Redistribuce)

Přerozdělování čili redistribuce je hlavním a převládajícím principem v hodnostářských společnostech (náčelnictví, společenství s vůdcovstvím) a ještě v některých předprůmyslových (nonindustriálních) státech, ale i v některých státech s řízenou ekonomikou, tj. s plánovaným hospodářstvím (reálný socialismus). Přerozdělování (redistribuce) je organizována, resp. funguje tak, že materiální statky či zboží, služby nebo jejich rovnocenné náhrady (ekvivalenty) směřují od místní (lokální) úrovně k ústředí (centrum). Ve státech je ústředím čili centrem často hlavní město nebo ústřední bod nějaké spádové oblasti. Výrobky, resp. produkty (předměty vzniklé výrobním procesem, spotřební statky), putují přes více úrovní státních či správních úřadů či úředníků do ústředních čili centrálních skladů. Během této cesty úředníci, jejich rodinní příslušníci a na nich závislé osoby sice něco spotřebují sami pro sebe, ale předmětem směny je zde právě přerozdělování – redistribuce. Tok materiálních statků se obrací, z ústředí čili centra putují naopak směrem dolů, celou strukturou o více úrovních (hierarchie), zpět k obyčejným lidem.

VZÁJEMNOST – RECIPROCITA (Reciprocity)

Vzájemná výměna čili reciprocita je výměna mezi společensky si rovnými lidmi, kteří jsou vzájemně spojeni pokrevním příbuzenstvím, sňatky, resp. manželstvím, a ještě jinými těsnými společenskými vazbami.

Protože taková vzájemnost (reciprocita) se vyskytuje mezi sobě rovnými, převažuje, resp. je dominantní, u více rovnostářských (egalita) společností, tj. u lovců a sběračů, raných zemědělců či pěstitelů (kultivátoři) a pastýřů (pastoralismus), kteří žijí v tlupách a kmenech.

Existují 3 stupně vzájemnosti či vzájemné výměny (reciprocita): všeobecná (generalizovaná), vyrovnaná (vybalancovaná) a záporná (negativní) (viz SAHLINS 1968, 1972; SERVICE 1966).

Tyto stupně si můžeme představit jako jakési oblasti (arey) v takovém spojitém či kombinovaném prostředí, které můžeme vymezit (definice) těmito otázkami:

1) jak blízcí příbuzní či spřízněnci se směny účastní, resp. jak těsné jsou vztahy mezi účastníky směny a výměny?

2) jak rychle jsou dary opláceny?

(Poznámka: reciprocita=vzájemnost, zásada poskytování stejných nebo obdobných výhod, vzájemný význam: po dvojím nebo několikerém ději je původce jednoho děje cílem druhého a naopak; vzájemně si pomáhat.)

Všeobecná vzájemnost – **generalizovaná reciprocita**: nejčistší forma vzájemnosti je charakteristická směnou a výměnou mezi nejbližšími příbuznými či lidmi spřízněnými, s nejužšími a nejpevnějšími vzájemnými vztahy.

Vyrovnaná vzájemnost – **vybalancovaná reciprocita**: společenský odstup (sociální distance) mezi účastníky směny narůstá, stejně jako potřeba výměny, tj. přijímat a dávat něco na oplátku (reciprocita: dám – dostanu).

Záporná vzájemnost – **negativní reciprocita**: společenský odstup (sociální distance) je největší a oplácení darovaného či poskytnutého je nejnaléhavější, nutná a bezodkladná (urgentní).

U všeobecné vzájemnosti (generalizovaná reciprocita) někdo něco někomu jinému dá nebo něco jinému člověku poskytne a neočekává na oplátku něco konkrétního, něco, co se mu vrátí hned čili to, co se mu bezprostředně zase vrátí zpět. Takové směny a výměny (včetně např. dávků od rodičů v soudobých Spojených státech a v Evropě) nejsou v první řadě nějaké hospodářské smlouvy a operace (ekonomické transakce), ale jsou výrazem osobních vztahů. Většina rodičů neúčtuje každý centík nebo halíř, který utratí (věnuje, obětuje, spotřebuje) pro své děti. Pouze očekávají, že děti budou brát ohled či mít na zřeteli, resp. budou respektovat (mít ve vážnosti a úctě), jejich vlastní kulturní zvyky a očekávání, jako je láska, úcta, pocty, věrnost (loajalita) a jiné závazky, které děti ke svým rodičům mají mít.

U lovců a sběračů všeobecná vzájemnost (generalizovaná reciprocita) vede právě ke směnám a výměnám. Lidé se běžně či normálně dělí o vše s ostatními členy tlupy a v podstatě vše patří všem (BIRD-DAVID 1992, KENT 1992).

Studiem kmene !Kung San se zjistilo, že 40% populace k obstarávání potravy, resp. k uspokojování potřeb živobytí, přispívalo jen zřídka a málo (LEE 1977). Děti, mladiství (teenageři, -náctiletí) i lidé starší nad 60 let byli co do jídla vesměs závislí na ostatních, tj. na jejich potravinách. Nehledě na vysoký podíl závislých lidí, průměrný jedinec tohoto kmene v produktivním věku se věnoval lovu a sběru cca 1a1/2 krát méně (19-20 hod. týdně) než se práci věnuje průměrný americký dělník. Nicméně či přesto jídlo bylo vždy a pro všechny a bylo ho dost. I proto, že různí lidé pracovali, tj. lovili a sbírali, v různé dny. Etika vzájemného čili recipročního sdílení je tak silná, že většina lovců a sběračů vůbec nezná či nemá nějaký výraz pro naše „Děkuji!“ („thank you“). Nabízet nějaké „díky“ by bylo nemyslitelné, resp. nezdvořilé, a mohlo by vést k tomu, že takový jednotlivý, konkrétní a obzvláštní čin (akt) vzájemnosti by v takové komunitní kolektivitě a fungující solidaritě – kde *de facto* vše patří všem a která je základem a podstatou rovnostářské společnosti (egalita) – byl něčím navýsost neobvyklým a nepatřičným.

Vyrovnaná vzájemnost (vybalancovaná reciprocita) se týká směny a výměny mezi lidmi, kteří jsou si vzdálenější než členové stejné tlupy nebo domácnosti či vlastní rodiny.

Ve kmenové společnosti například někdo někoho obdaruje, dá nějaký dar či dárek či poskytne službu někomu, kdo je z jiné vesnice.

Obdarovaný může být bratranec, obchodní partner, nebo i bratrův „fiktivní příbuzný“. Dárce očekává něco na oplátku. To nemusí být hned, ale společenské vztahy v případě neopětování daru na oplátku (kdy k žádné vzájemné výměně, opětování daru či služby nedojde) budou napjaté (srv. naše „na revanš“).

Lovci a sběrači i příslušníci kmenů rovněž znají zápornou vzájemnost (negativní reciprocita): platí pro ty lidi, resp. se týká skupiny lidí na okraji společnosti, tj. marginálů, kteří jsou na okraji jejich sociálního systému (sociálně vyloučení). Lidem, kteří žijí ve světě propojeném těsnými osobními vztahy, jakákoliv směna či výměna s lidmi stojícími mimo, tj. vně této společnosti, resp. na okraji, stranou, na podřadném místě, činí potíže, je vždy plna pochyb a nedůvěry (ambivalence). Nějaká směna nebo jakákoliv výměna sama o sobě ovšem je i jednou z cest či jeden ze způsobů, jak docílit, získat a nastolit vztahy s „outsidery“, tj. s těmi, kteří stojí mimo, vně nějaké uzavřené společnosti, ale i tak, i když nějaké výměny začnou či rozběhne se

obchodování, vzájemné vztahy jsou stále nezávazné, provizorní, jakoby „na zkoušku“, tj. váhavé a nejisté.

Počáteční směna či výměna je tak těsná, než aby byla čistě ekonomická, jako něco, co se v kmenové společnosti také přihází. Lidé chtějí něco zpátky hned, a právě jako v tržním hospodářství, pokoušejí se dostat za svůj vklad (investice jako náklady na něco vynaložené) to nejlepší obratem čili bezprostředně a hned zpět. Jedním z příkladů záporné vzájemnosti (negativní recipocita) je nevyslovený čili latentní výměnný obchod (skrytý, neprojevující se navenek) nebo směna zboží smlouváním (barter) mezi trpasličími pygmeji, lovci a sběrači kmene *Mbuti* v africkém rovníkovém pralesa a okolními vesnicemi živícími se zahradničením (hortikultura). Během směny, resp. výměny, zde neexistují žádné osobné kontakty. Lovci kmene *Mbuti* nechají úlovek (zvěřinu) nebo jiné produkty pralesa na předem určeném, tj. obvyklém místě. Vesničané věci seberou a na oplátku tam zanechají něco ze své úrody či sklizně (zemědělské plodiny). Obě strany mohou výhodně obchodovat i smlouvat v nepřítomnosti a beze slov. Když někdo má pocit, že návratnost či protislužba je nedostačující, jednoduše věci nechá na místě neuskutečněné směny. Jestliže druhá strana chce v obchodu pokračovat, musí protihodnotu zvýšit.

(Poznámka: pygmej=jeden z typů černochoů ve střední Africe, vyznačující se malým vzrůstem, resp. nízkou postavou, a o něco světlejší pletí vůbec, resp. Pygmej=původní obyvatel středoafrického pralesa trpasličího vzrůstu; dospělci pod 150cm.)

Když lidé směňovali se stále více a více vzdálenějšími příbuznými, postupovali v plynulé řadě (kontinuum) od všeobecné vzájemnosti až ke vzájemnosti záporné (generalizovaná vs. negativní recipocita). Ovšem, protože rozdíly jsou spíše ve stupni vzájemnosti, než v její podstatě (povaze, charakteru), směnné vztahy se mohou promítat jako změna osobních vztahů.

Dobrym příkladem, který rovněž osvětluje a vysvětluje (ilustrace) úlohu či roli směny v zavedeném svazku či spojení (aliance), může posloužit např. kmen *Yanomami*: dvě znepřátelené vesnice mohou započít či zahájit spojení tím, že začnou nějaký výměnný obchod, resp. vzájemnou směnu (recipocita). Prvním krokem je výměna produktu (např. plodin, hotových výrobků nebo výtvorů) (produkt=předmět vzniklý výrobním procesem, tovar; výsledek

něčeho). A to produktů, na něž je jedna z vesnic specializována (specializace=zaměření nějaké činnosti jen na určitý úsek spojený se zkvalitněním; osobitý charakter určený jen k určité věci). Dalším krokem je, když jedna vesnice zve druhou k účasti na slavnostech. Výměna se nyní posunula od záporné vzájemnosti (negativní reciprocita), v níž nepřátelství, zavražďování, nedůvěra apod. se vrací hned (bezprostřední odvěta) k vyrovnané vzájemnosti (vybalancovaná reciprocita), kdy darované může být opětováno později. Vzájemná účast na slavnostech a svátcích, vzájemné hodování, tance apod. sice nezaručuje, že spojenectví mezi vesnicemi vydrží (nedává garance), ale je to vztah užší a těsnější, založený na místním oběhu mezi vesnicemi např. obchodu šípy, hrnci a hamady (visuté lože, houpací síť). Posledním stupněm či stádiem při vzniku a ustavení spojenectví mezi vesnicemi kmene *Yanomami* představují vzájemné sňatky. U mnoha příslušníků kmene *Yanomami* je sňatek výsledkem dohody (aranžmá), která se nazývá „sesterská výměna“ (orig. „*sister exchange*“). Jestliže dva muži mají neprovdané sestry, každý z nich se ožení se setrou toho druhého. Zde funguje pojem a teorie rovnocennosti (ekvivalence): sestra je vydána „výměnou“ za manželku. Jakmile se sňatek uzavře, příbuzenský vztah švagrů se stane všeobecně vzájemným (generalizovaná reciprocita), neboť vznikl vztah velmi úzký a těsný či silný a blízký. Ovšemže, i spojenectví mezi vesnicemi kmene *Yanomami* může náhle skončit, asi jako u moderních Američanů láska (zamilují se a pak se „odmilují“). Vesnice se mohou zase rozejít a výměna manželek skončí. Ve svých společných slavnostech a hostinách pokračují dokud obchodují a obchod stále trvá. Konečně, jedna vesnice může druhou pozvat na „zrádnou slavnost“ (falešná, proradná, věrolomná), na níž hostitelé napadnou své hosty a snaží se je zabít. Tím jakýkoliv spolek či spolčování (aliance) samozřejmě končí. S koncem společenství či spolčování neexistuje nadále dokonce ani záporná vzájemnost (negativní reciprocita). Místo toho nastupuje opět otevřené nepřátelství, spory, sváry a boje (CHAGNON 1992).

SOUČASNÁ EXISTENCE RŮZNÝCH DRUHŮ SMĚNY (Coexistence of Modes of Exchange)

V soudobé Severní Americe tržní princip ovládá veškeré prostředky výroby (produkce), například ty, které se týkají spotřeby (komsumpce), resp. spotřebního zboží.

Existuje zde i přerozdělování (redistribuce), ale není příliš rozvinuto. Mnoho peněz z daní jde přímo na podporu vlády, ale část se vrací zpět jako společenské služby, tj. sociální zabezpečení, vzdělávací systém, zdravotnictví, resp. zdravotní pojištění, stavba dálnic, železnic a jiných komunikací, apod.

Rovněž zde existují vzájemné směny a výměny (reciprocita).

Vzájemná výměna (reciproční směna) je charakteristická pro vztah mezi rodiči a jejich dětmi. Ovšem, stejně i zde vševládající a všudypřítomný tržní způsob myšlení (marketingová mentalita) nakonec vždy nějak vypluje na povrch, např. v poznámkách či komentářích typu: jak moc stojí výchova dětí, jak vysoké jsou náklady na vzdělání... a ve stereotypních tvrzeních, jako zklamaných rodičů:

„Dali jsme ti všechny peníze, a ty...“

Výměna dárků a darů, lístků a vstupenek, vizitek či navštívenek a různých pozvánek i pozvání..., jsou příklady vzájemnosti (exemplifikace reciprocity), obvykle běžně či normálně vyrovnané (vybalancovaná reciprocita): „Pozvali nás na svatbu, takže, až se naši budou brát, musíme je pozvat taky“ nebo „Byli tady na večeři 4 hodiny, ale nás ještě nepozvali... nemyslím, že bychom je měli znovu zvát, dokud nás zase nepozvou oni“.

Tak jasná a zřetelná vyrovnaná vzájemnost (precisní vybalancovaná reciprocita) by se v tlupách lovců a sběračů, kde všechny zdroje živobytí jsou společné (společný majetek všech a pro všechny) by se prostě nehodila a byla by vlastně nemyslitelná. Každodenní sdílení a podílení se na živobytí založeném na všeobecné vzájemnosti (generalizovaná reciprocita) je tam podstatnou a základní součástí (esenciální ingredient) společenského života a živobytí vůbec.

Západním etnografům často trvá dlouho všeobecnou vzájemnost (generalizovaná reciprocita) u společností, které studovali, vůbec pochopit.

Například u kmene *Betsileo* na Madagaskaru, muži běžně a samozřejmě (rutinně) se procházejí vesnicí, resp. obcházejí vesnici, a

od svých spoluvesničanů či sousedů si vyptávají žvýkací tabák. Příbuzenství, resp. rodová spřízněnost, přece znamená či předpokládá, že vše patří všem.

Tento test či zkouška rodové sounáležitosti, soudržnosti a oddanosti (solidarita a loajalita), kdy nikdo si netroufá, resp. nikoho ani nenapadne, nic odmítnout či odepřít, pomáhá udržovat a upevňovat soudržnost celé vesnice.

Jakmile jsou etnografové do společenství přijati (akceptováni), časem zjistí, že jejich vlastní majetek jim začasto mizí a ztrácí se, a posléze až ve znepokojující či alarmující míře. Lidé ve vesnici používají a upotřebí etnografův majetek a zásoby stejně jako to dělají s věcmi svých vlastních příbuzných. Etnografové se postupně učí, že „krádež“ v naší kultuře je něco jiného než spolupodílení založené na příbuzenství a principu rodu. Takový (rozuměj „okradený“) etnograf se totiž stal již součástí tamní společnosti, společenského života, a je s ním tak i zacházeno. Samozřejmě, že i on si musí vymyslet nějaký šikovný způsob, jak uchovat zásoby na zbývající pobyt a terénní výzkum.

PENÍZE A OBLASTI SMĚNY (Money and Spheres of Exchange)

Peníze mají pro nás tak ohromný a zdrcující význam, že je velmi obtížné si představit, co bychom dělali bez nich. Ale peníze nejsou kulturně univerzální (vždy, všude a pro všechny) stejně významné. Peníze mají řadu různých funkcí (oblastí působnosti, zaměření k nějakému účelu, poslání, platnost, význam) (viz BOHANNAN 1963):

- 1) – mohou být *prostředkem směny a výměny*. V soudobé Severní Americe (a v Evropě a dnes všude možně jinde po celém světě) jsou nejjobecnějším a nejběžnějším prostředkem směny a výměny. Nemůžeme přece pokladníkovi v bance dávat potraviny a očekávat, že náš účet (konto) bude úvěr na zboží nebo dát úředníkovi kytku růží a očekávat řízek (steak).
- 2) – peníze mohou mít funkci *standardní hodnoty či ceny*, resp. míry směnné hodnoty. Rozhodně je to hlavní míra, kterou používáme

k hodnocení toho, co má určitou cenu. Pračka má cenu 400 USD a nikoliv 225 kuřat či 4 prasat.

3) – peníze jako *prostředek k placení*, resp. k platbám. Platíme peníze vládě (daně), často nikoliv výměnou za něco, ale jednoduše musíme splnit závaznou povinnost, jako např. zaplatit lístek za parkování. Protože peníze jsou v oběhu (oběživo), v moderních společnostech se státním zřízením (národní státy) slouží všem třem funkcím současně, a představují tak „peníze všeobecného účelu“ (orig. „general-purpose money“). (Poznámka: oběživo=měna, kovové mince, papírové peníze, bankovky, státopky). Jakékoliv peníze v oběhu, které neslouží či nemají všechny tyto tři funkce, pak představují peníze ke speciálním účelům (orig. „special-purpose money“). (viz BOHANNAN 1963). V některých společnostech je prostředkem směny například kráva, ale ta neslouží jako standard hodnoty.

Abychom lépe porozuměli otázce všeobecně prospěšných a speciálně prospěšných peněz, nutno diskutovat tzv. multicentrické systémy směny:

Mnoho kmenových společností má multicentrický systém směny, jakousi vícestřediskovou směnu, resp. směnu a výměnu odehrávající se ve více oblastech či sférách. Tyto systémy či soustavy jsou organizovány do různých kategorií či oblastí nebo okruhů (sféry). (kategorie=pojmová skupina, třídící hledisko, skupina věcí, lidí, jevů, vzniklá rozřazením podle nějakého společného znaku).

BOHANNAN (1965) ujistil, že kmen *Tiv* v Nigérii takový systém má. Příslušníci tohoto kmene určili či stanovili poměrnou a srovnatelnou (relativní) hodnotu ke směnám a výměnám, které rozdělili na 3 okruhy či oblasti (sféry):

1) subsistence, tj. živobytí, směna a výměna nutná k přežití, zachování bytí, existence, nejnutnější životní prostředky, existenční minimum apod.;

2) prestiž, tj. směny a výměny k dosažení významného společenského postavení (vážnost, důstojnost, věhlas, dobré jméno, vliv ve společnosti a na veřejnosti, vysoký stupeň společenského hodnocení);

3) matrimonium, tj. manželství či sňatky, výměna partnerů (druha, zejména manželek).

Okruh či sféra živobytí (subsistence) zahrnuje především jídlo či potravu, potraviny, malý živý inventář (např. skot, koně, ovce) a pracovní nástroje a náradí (pracovní potřeby a náčiní).

Okruh či sféra prestiže (vážnost a úcta) zahrnuje množství či počet otroků, dobytka, množství stůčků, rolí či balíků bílých látek, sukna, plátna, textilií a bílých oděvů apod.

Okruh či sféra třetí má jen jednu „položku“, tj. partnera v manželství. Přesto, že počet takových okruhů či sfér od společnosti ke společnosti do určité míry kolísá, vícestřediskový čili multicentrický způsob hospodaření čili ekonomiky je společný a běžný všem kmenových společnostem i společností hodnostářským (náčelnictví či vůdcovský princip).

Jak tedy fungují?

Výměna věcí či předmětů (kus za kus) v téže oblasti směny či sféře se nazývá *převod* či převádění majetku (orig. conveyance), což je pokládáno za normální a vhodné. U kmene *Tiv* příkladně a vzorově to představují sladké brambory na vaření (převod či předávání živobytí) a také látky na oblečení nebo mosazné hole k trestání otroků, což představuje předávání prestiže (vážnosti a úcty). Podobně jako muži kmene *Yanomami*, kteří si vyměňují sestry jako nevěsty, resp. jako partnerky pro manželství, i muži kmene *Tiv* přišli na to, jak řídit či ovládat (kontrolovat) systém sňatků, resp. manželství. Společnost kmene *Tiv* má systém poručenství či opatrovnictví v němž se muži snaží získat ženské chráněnkyně či schovanky nebo svěřenkyně do poručenské péče, na něž pak dohlíží a chrání je, aby si je v posledku vzali za manželky, tzn., aby si mezi sebou dohodli a vyjednali sňatek a vstoupili do svazku manželského. Na oplátku tak muži za ochranu a péči získali ženy za vlastní.

Nazíráme-li takové převody jako normální, pak lidé u kmene *Tiv* se v podstatě vyhýbali výměnám věcí směrem z vyšší sféry do nižší. Příležitostně ovšem, výměny mezi různými okruhy či sférami směny probíhaly: nazývají se *konverze*, jako převod z jedné sféry do jiné, například výměna mosazných holí za potravu.

Lidé, kteří dokázali konverzi, tj. změnu sféry, resp. přestoupit z jedné oblasti směny do jiné, například převést některé položky směny ze sféry živobytí do sféry prestiže (vážnost úcta, ale i bázeň), byli spokojeni (to se jim líbilo a působilo potěšením), zatímco ti, kteří to udělali naopak, trpěli pocitem studu a hanby, resp. měli z toho ostudu či byli zahanbeni, zostuzeni i hanobeni okolím.

Můžeme se nyní vrátit ještě k podstatě peněz.

Nehledě na vícestřediskový způsob hospodaření (multicentrická ekonomie), lidé kmene *Tiv* měli obecně prospěšné peníze, určené k obecným účelům (general purpose money), které fungovaly právě a jen v jedné sféře směny – a to v okruhu prestiže (úcta, vážnost i bázeň): byly to kovové pruty (orig. metal bars).

Soudobé národy, které spolu tvoří nadnárodní a mezinárodní hospodářství (internacionální ekonomika), mají sféry směny a výměny relativně omezené. Celý moderní systém směny řídí, usměrňuje čili reguluje právě jen obecně prospěšné peníze.

DÁRKOVÉ SLAVNOSTI

(Potlaching)

(Poznámka: 1) „potlach“ (čti „potlač“=rozdělování darů, slavnosti severoamerických Indiánů; velká nábožensko-společenská slavnost indiánských kmenů na pobřeží Tichého oceánu; zde volně přeloženo jako „dárkové slavnosti“. 2) čti „potlach“= setkání českých trampů u táboráku s kytarou a trempskými písničkami; setkání „na kus řeči“; tramp=osoba rekreačně tábořící ve volné přírodě, v čs. historii, zejména po 1. světové válce, tradice původně z amerického prostředí; tulák, volně žijící v divočině, mnohdy na pomezí zákona.)

Okruhy či sféry směny a výměny jsou všeobecně rozšířené, protože představují kulturní mechanismus, který pomáhá mnoha populacím se přizpůsobovat (adaptace) svému životnímu prostředí přírodnímu i společenskému (populace=souhrn lidských jedinců žijících na určitém území po určitou dobu).

Ve společnostech, kde nejsou žádná taková zařízení jako naše banky, nejvyšší oblasti či sféry směny a výměny slouží některým stejným nebo velmi podobným funkcím (svého druhu) jaké právě naše banky mají (banka=uložení zásob, rezerv, deposit; ústav zabývající se peněžními a úvěrovými obchody, shromažďující volné peněžní prostředky a zprostředkující placení; depozice=složení a úschova; depozitní banka=přijímá peněžní i jiné vklady do úschovy a hospodaří s nimi podle pokynů uschovatele).

V dobách hojnosti a blahobytu, tj. v dobách nadbytku všeho, lidé přebytky nad to, co nutně potřebují k živobytí, přeměňují nebo se snaží přeměnit (konverze) do vyšších sfér či kategorií směny a výměny – např. do prestiže (vážnost, úcta i bázeň). V dobách potřeby, resp. nouze, naopak přeměňují (konverze) přebytky či rezervy zpět na věci potřebné k živobytí. Ve více střediskových hospodářstvích (multicentrické ekonomiky) – jako je ta naše – lidé šetří či spoří na horší časy, i jen „pro strýčka Příhodu“.

Ovšem, souvislosti či kontext jejich šetření a úspor (záchranných prostředků) je osobní, resp. soukromý (týkající se jedinců), a situace (poměry a okolnosti) v nichž hrají roli vklady a úspory, tj. majetek uložený do úschovy (deposita) a jejich výběr, jsou společenského charakteru (sociální) a více méně formální či obřadní (ceremoniální). Uvažme následující příklad:

Jedním z nejznámějších a nejproslulejších kulturních praktik či zvyků, které etnografové kdy studovali, je **potlach** (jakási dárková slavnost (viz Poznámka výše).

Potlach (dříve jen „potlač“) byl hodně praktikován na severním pobřeží Tichého oceánu (Pacifik) Spojených států, včetně kmenů *Tlingit*, *Salish* a *Kwakiutl*, na území států Washington a Britská Kolumbie.

„Potlač“, který některé kmeny stále ještě provozují, (dnes např. k uctění památky zemřelého), je sváteční a slavnostní událost (viz KAN 1986, 1989). V přítomnosti a za přispění, pomoci a podpory členů svého společenství (komunita) dárci (sponzoři) darují či dávají a rozdávají jídlo či potraviny, houně či přikrývky, předměty z mědi a jiné užitečné a pěkné věci. Oplátkou za to si tím zvyšují úctu a vážnost, tj. respekt a prestiž. Uspořádat „potlač“ již samo o sobě zvyšuje dobré jméno a pověst, tj. reputaci. Vážnost a úcta – prestiž – vzrůstá přímo úměrně tomu, čím je dárková slavnost větší, bohatší a štědřejší či „rozhazovačnější“, a jak velkou cenu mají darované věci. V průběhu 19. stol.n.l., v době šíření kapitalismu, kdy celý svět začala prostupovat kapitalistická ekonomika, i kmeny provozující dárkové slavnosti („potlač“) začaly obchodovat s Evropany.

Zejména kmen *Kwakiutl* začal například obchodovat s kožešinami či kůžemi na houně, pokrývky a přikrývky apod. Výsledkem přirozeně byl nárůst majetku a vzrůst bohatství, resp. relativního blahobytu. Současně s tím (simultánně) ale velká část populace vymírala na zde dříve neznámé choroby, které tam Evropané zavlekli. Vzrůstající

bohatství plynoucí z obchodu se přelávalo do zdecimované populace, tj. krutě zmenšeného počtu obyvatel (drastická redukce). Tím, jak vymřelo i mnoho sponzorů, tj. dárců a podporovatelů, kteří zabezpečovali dárkové slavnosti, kmen *Kwakiutl* rozšířil právo pořádat „potlače“ na celou či veškerou populaci. To vybízelo a podněcovalo (iniciace a stimulační) silné či mohutné (intenzivní) soutěžení o zvýšení úcty a vážnosti, tj. závody o prestiž. Existující obchod, vzrůstající bohatství či majetky na straně jedné a zmenšující se počet obyvatel (klesající populace) na straně druhé, způsobilo, že celý kmen začal obracet či proměňovat bohatství a majetek ve vážnost a úctu, tj. prestiž. A to i tím – jak se boj o prestiž zostřoval – že nadbytečné bohatství přímo ničilo (VAYDA 1961/1968).

Jak příslušníci kmene *Salish*, tak kmene *Kwakiutl* měli vícestřediskové hospodářství (multicentrická ekonomika) s oblastí či sférou obživnou (subsistence) a oblastí či sférou bohatství a majetku. Třetí oblast, tj. nejvyšší sféra, byla nemateriální, tzn. prestiž (úcta a vážnost, významnost postavení ve společnosti, důstojnost, věhlas, vliv, dobré jméno, vysoký stupeň společenského hodnocení).

(Vysvětlivka:

Podle MURPHYho, dobrým příkladem toho, že touha po majetku a bohatství je prostředkem k získání prestiže, jsou hostiny a slavnosti, při nichž dochází k rozdávání darů („potlač“). Pobřežní národy severozápadního pobřeží Severní Ameriky v Britské Kolumbii a na Aljašce (Indiáni) měly tři hierarchicky uspořádané společenské kategorie: šlechta (aristokracie), prostí lidé a váleční zajatci. Každý aristokrat měl více titulů (označení hodnosti vyjadřující zařazení do společenských struktur), které zdědil nebo získal v průběhu života. Při každém převodu musely být tituly znovu ověřeny, protože stejně jako titul přinášel úctu jeho nositeli, tak i nositel mohl svému titulu přinést úctu nebo udělat ostudu. Tituly byly oceňovány nebo „ověřovány“ při náročných hostinách, které připravil nositel titulu a na něž byli pozváni obyvatelé okolních vesnic i aristokratovi rivalové, jako např. rodinní příslušníci z manželčiny strany.

Hostiny dosahovaly obrovských rozměrů, bylo při nich snědeno a rozdáno přímo gargantuovské množství jídla a hosté byli štědře obdarováni hodnotnými dary. Jako výraz štědrosti a na důkaz bohatství se pálily celé nádoby velrybího oleje, kánoe a někdy i

samotné domy. Když nadešel čas, aby naopak hosté ověřili své tituly, museli se za tu pohostinnost odvděčit buď stejnou, nebo ještě větší hostinou – tento proces vedl k eskalaci, tj. vystupňování nároků. Aristokratické hostiny byly financovány od prostých lidí, kteří doufali, že jejich titulovaná aristokracie posílí postavení celé obce. Byl to přerozdělovací mechanismus s doplňkovou funkcí podpory produkce nadbytku, jenž mohl být použit k politickým cílům, jakož i rozdělování bohatství mezi skupinami celé oblasti. „Potlač“ byl současně politický i ekonomický zvyk, který byl středem zájmu a povyražení pro všechny lidi v dané oblasti. Nerovnoměrnost darů vede k nerovnoměrnosti společenského postavení – dárci si odměnu vybere v podobě prestiže a štedrost se ve skutečnosti může stát sobeckým nebo pomstychtivým činem.) (Viz Robert F. Murphy: Úvod do kulturní a sociální antropologie, SLON, Praha, 1998)

Třetí a nejvyšší oblast či sféra tedy představovala věc nemateriální – prestiž. V obživné oblasti či sféře (subsistence) se jednalo o rozličné potraviny či jídlo a pokrmy. Příslušníci kmenů, které provozovaly dárkové hostiny a slavnosti („potlač“), byli lovci a sběrači, ale ve srovnání s jinými lovecko-sběračskými společenstvími, byli to spíše výrobci potravy, resp. jejich činnost se více podobala produktivnímu hospodářství. Spíše než v tlupách žili ve stálejších a usedlejších kmenech s náčelníky, tj. spíše v hodnostářských společnostech. Na rozdíl od většiny lovců a sběračů jejich životní prostředí nebyla nějak krajně omezená a stěží dostačující k obživě, tj. nebyla marginální, ale spíše naopak: měli přístup k rozmanitým zdrojům obživy jak ze země, tak z moře. Nejvýznamnější potravou byl losos, sled, candlefish, bobulovité plody, horské kozy, tuleni a lachtani a sviňuchy (druh delfína). (viz PIDDOCKE 1969)

Mezi kmeny *Salish* a *Kwaikutl* existují určité rozdíly i ve způsobu stravování, resp. výživě. U příslušníků kmene *Salish* majetek a bohatství představují takové věci jako jsou houně či příkrývky a pokrývky, ozdoby z mušlí či lastur, kožené blůzy a pěkné košíky. U příslušníků kmene *Kwaikutl* zase sféru bohatství a majetku představují otroci, kánoe, houně a věci z mědi. Nicméně, lidé obou společenství mohli vyměňovat bohatství a majetek za prestiž (vážnost, úcta, společenské postavení), když zdarma darovali drahé a hodnotné věci na dárkové slavnosti a hostiny („potlač“), nebo je dokonce ničili jako *Kwaikutlové* (srv., „naši *furianti*“).

Vědci a badatelé dříve považovali takové dárkové slavnosti a hostiny, tj. „potlačing“ *Kwaikulů*, za plýtvání, ekonomicky nevhodné a neúčinné, marnotratné a rozhazovačné chování, jako výsledek iracionální honby za společenským postavením (status) a společenskou úctou a vážeností (prestiž). (Srv. MURPHY např. uvádí, že na počátku 20.stol.n.l. se kanadská vláda snažila „potlače“ *zastavit, resp. zakázat*, protože měla pocit, že se tak Indiáni ožebračují.) Tito vědci a badatelé zdůrazňovali především ničení, destrukci, destruktivní chování *Kwaikutlů*, podporující a posilující jejich soutěžení a soupeření: v některých společenstvích lidé usilují, snaží se ze všech sil, zápasí a bojují mezi sebou o co největší prestiž čili o společenské uznání a postavení, a to zcela iracionálně: zbavují se vzácných a hodnotných věcí a dokonce i zdrojů obživy (iracionální=rozumem nepochopitelný, vzpírající se zdravému rozumu).

Z pohledu pozdějších, mnohem současnějších výkladů a interpretací, se tento „potlačing“ již nejeví již jako ničivý či devastující fenomén, ale spíše naopak, jako užitečný, kulturní způsob přizpůsobování (kulturní adaptivní mechanismus). Tento pohled či názor nám nepomáhá pouze pochopit dárkové či dárcovské slavnosti a hostiny („potlačing“) jako takové, ale má též srovnávací a porovnávací hodnotu (komparace), protože nám pomáhá pochopit podobné slavnosti (svátky, hostiny, hody, posvícení apod.) napříč kulturami po celém světě.

Toto je nová interpretace (výklad, rozklad a vyhodnocení čili analýza a syntéza):

„Zvyky a obyčeje, jako jsou dárkové či dárcovské slavnosti a hostiny („potlač“) jsou adaptace (schopnost přizpůsobení se změnám a vlivům vnějšího prostředí): přizpůsobování střídajícím se obdobím nadbytku s obdobími nedostatku, nouze a chudoby v daném místě“.

Jak to funguje? Jak se to děje?

Na severním pobřeží Tichého oceánu (Pacifik) je přírodní životní prostředí celkově příznivé, ale zdroje obživy či živobytí se rok od roku a místo od místa mění a kolísají (fluktuace).

V daném místě není každý rok lososů a sledů nadbytek či hojnost (bohatý výskyt). Jedna vesnice může mít dobrý rok, zatímco jiná vesnice má rok špatný, pociťuje ztráty a trpí nouzí. Později se ale štěstěna osudu otočí. V takových souvislostech (kontext) pak

vícestřediskové hospodářství (multicentrická ekonomika) kmenů *Kwaikutl* a *Salish* má adaptivní hodnotu a význam a tzv. „potlač“ nebyl jen iracionální, zdravým rozumem neuchopitelná a nepochopitelná okázalá (spektakulární) podívaná jako vnější projev soupeření o prestiž.

Když se zadařilo a vesnice prožívala mimořádně dobrý rok, a měla nadbytek či přebytek prostředků k obživě, věci znamenající majetek a bohatství mohly být vyměňovány či přeměněny v prestiž.

(konverze=změna, přestup, obrácení v postavení ve společnosti (viz prestiž=významné postavení, vážnost, důstojnost, věhlas, dobré jméno, apod. – vysoký stupeň společenského uplatnění a hodnocení). Dárkové slavnosti a hostiny („potlač“) rozdělávaly či přerozdělávaly majetek a bohatství do jiných společenství čili vesnic, které to potřebovaly. Ti, kteří tyto slavnosti podporovali a zabezpečovali (sponzoři), si na oplátku zvýšili společenské postavení (prestiž), a tím i celá jejich vesnice.

Rozhodnutí uspořádat slavnost rozdělávání darů („potlač“) bylo dáno bohatstvím místního hospodářství (lokální ekonomická determinace). Pokud zde existoval majetek a přebytek existenčních zdrojů či prostředků, tj. věcí k obživě a živobytí, a tím i vzrůst majetku a bohatství po více let, resp. aspoň nepřetržitě po dobu několika následujících roků, pak si vesnice mohla dovolit a dopřát dárkové slavnosti a hostiny, tj. uspořádat „potlač“, aby proměnila jídlo a majetek v prestiž.

Adaptivní hodnota (význam, důležitost) a cena takového přizpůsobování pomocí svátků, slavností a hostin mezi jednotlivými společenstvími vesnic, tj. vzájemný styk a forma koexistence, se vyjasní, když uvážíme, co se vlastně stalo, když dříve prosperující čili hospodářsky úspěšná a prospívající vesnice měla špatný rok. Lidé v takové vesnici začali přijímat pozvání se souhlasem a uznáním (akceptace) na dárkové slavnosti a hostiny, tj. na „potlač“, do vesnic, kterým se dařilo výrazně lépe. Hodovní tabule plné jídla a pití měnily či střídaly místa podle toho, jak dočasně či přechodně chudí zase zbohatli. Ti nově zchudlí – nuzáci, chudáci a potřební – přijímali dary, dostávali jídlo a jiné věci. Byli ochotni spíše přijímat a dostávat dárky než je dávat, a tím se vzdát určité části prestiže či postavení ve společnosti, kterého již dosáhli. Později, když se již štěstí vyčerpalo a vesnice trvale upadala, její obyvatelé mohli vyměňovat zase naopak

hodnotné věci za obživu, potraviny apod., například otroky za sledě nebo kánoe za třešně (VAYDA 1961). Doufali, že jejich štěstí se nakonec zase zlepší a že proces konverze bude pokračovat.

Všimněme si, že tzv. „potlačing“ též brání či ztěžuje a ohrožuje rozvoj a vývoj společensko-hospodářského rozrůznění společnosti do vymezených vrstev (socio-ekonomická stratifikace). Bohatství a majetek, které jsou převáděny jiným nebo dokonce ničeny, byly proměněny (konverze) do nemateriálních jsoucen – společenského postavení čili prestiže.

V podmínkách kapitalismu, než bychom rozhazovali či doslova a do písmene nechali shořet svou hotovost či peníze, raději je znovu vložíme do podniku či podnikání (investice) v naději, že se zhodnotí a získáme další zisk (profit).

Ovšem právě kmeny provozující „potlačing“ se spokojily s tím, že raději zničily své přebytky, než by je využily k tomu, aby zvětšovaly a rozšiřovaly společenské rozdíly a odstupy mezi sebou a sousedy či spoluobyteli (srv. naproti tomu dnes fenomén rozevírajících se nůžek).

Vícestřediskové hospodářství (multicentrická ekonomie) a územní čili regionální systémy slavností mezi vesnicemi mají význam pro přizpůsobování se proměnlivým životním podmínkám. Podobně jako naše banky, jejich sféry bohatství a majetku a sféra prestiže, jsou ve skutečnosti místa či oblasti, kde lidé mohou ukládat své zásoby pro budoucnost, schovávat si je „pro strýčka Příhodu“. Vícestřediskové hospodářství (multicentrická ekonomie) též zajišťuje pomoc či chrání společenství v nouzi a před chudobou. Jak štěstí či šťastné okolnosti kolísají (šťěstěna je vrtkavá), obživa (potraviny, jídlo) se přeměňují v majetek a bohatství (materiální věci), a vposledku v prestiž a prestiž se poté opět přeměňuje (konverze) do majetku a posléze do jídla.

Dárkové slavnosti a hostiny („potlač“) spojovaly a propojovaly dohromady místní skupiny na severním pobřeží Tichého oceánu v oblastní (regionální) spolky, spojenecké svazy (aliance) a síť směny či výměnného obchodu.

Dárkové slavnosti („potlačing“) a vícestřediskové hospodářství (multicentrická ekonomika) a směna mají ve skutečnosti adaptivní funkci a hrají rozhodující úlohu při přizpůsobování se proměnlivým podmínkám, a to bez ohledu na konkrétní pohnutky k takovému chování jednotlivých účastníků (motivace).

Antropologové, kteří kladli přílišný důraz především na rivalitu, na soupeření o prestiž, se v podstatě nemýlili, nebyli daleko od pravdy. Pouze zdůrazňovali pohnutky čili motivace na účet analýzy ekonomických a ekologických systémů. Využívání slavností ke zvýšení či pozvednutí osobní (individuální) a celkové (kolektivní) pověsti, dobrého jména, vážnosti a úcty (prestiže a reputace) a přerozdělování majetku a bohatství (redistribuce) není vlastní či svébytné, osobité, výlučné a výjimečné jen pro kmeny *Kwakiutl* a *Salish*: soutěživé a konkurenční slavnosti sloužící přizpůsobení měnlivým podmínkám (kompetice a adaptace) jsou velmi či široko daleko rozšířené a jsou pro kmenové společnosti charakteristické. U lovců a sběračů v okrajových oblastech s omezenými zdroji (marginální area), jsou mnohdy zdroje živobytí či obživy tak skrovné, než by mohly zajistit pořádání takových slavností a v takovém rozsahu či na takové úrovni. A kromě toho, v plynulých přechodech vývoje (evoluční kontinuum), hodnotářské společnosti (náčelnictví) a společnosti se státním zřízením (státy), mají již mnohdy daleko účinnější a výkonnější (efektivnější) prostředky rozdělování zdrojů mezi místní skupiny.

